

Stanisław Cygan

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Literaturoznawstwa i Językoznawstwa

ORCID: 0000-0002-1108-3302; e-mail: stanislaw.cygan@ujk.edu.pl

Z XIX-wiecznej gwarowej praktyki leksykograficznej (na podstawie *Słowniczka wyrazów ludowych we wsi Jaksicach* Zygmunta Wasilewskiego)

Abstrakt: Przedmiotem opisu w artykule jest praktyka leksykograficzna Zygmunta Wasilewskiego, prawnika, polityka, publicysty, krytyka literackiego, odnosząca się do jego XIX-wiecznego regionalnego słowniczka ze wsi Jaksice, pow. pińczowski (obszar Małopolski środkowo-północnej). Charakteryzując ten zbiorek wyrazów (212 wyrazy hasłowe), biorę pod uwagę makro- i mikrostrukturę strukturę słowniczka. Zawarty w nim materiał leksykalny stanowi przede wszystkim źródło do poznania gwary regionu kieleckiego oraz do badań gwar polskich w ogóle, ale daje także wgląd w pracę warsztatową tego niewykwalifikowanego leksykografa, w młodości pasjonata kultury ludowej.

Słowa kluczowe: słowniczki gwarowe, polska leksykografia gwarowa, leksyka dialektalna, region kielecki.

Abstract: *The nineteenth-century sub-dialectal lexicographic practice (based on The Glossary of Folk Words in the village of Jaksice by Zygmunt Wasilewski).* The article revolves around the lexicographic practice of Zygmunt Wasilewski, a lawyer, politician, journalist, literary critic in reference to his 19th-century regional glossary from the village of Jaksice, Pińczów county (central-northern Małopolska). In characterizing this set of words (212 entry words), I have taken into account the macro- and microstructure of the glossary. The lexical material contained in The Glossary is primarily a source of knowledge of the sub-dialects of Kielce Region in research into Polish sub-dialects in general. It also gives insight into the technique of this unqualified lexicographer, a folk culture enthusiast in his youth.

Keywords: subdialectal dictionaries, Polish subdialectal lexicography, dialectal lexis, Kielce Region.

Wiek XIX zapisał się w dziejach polskiej leksykografii gwarowej przede wszystkim wydaniem wielu małych słowniczków, będących zbiorami wyrazów gwarowych z różnych obszarów Rzeczypospolitej. Były one publikowane jako dziełka samodzielne bądź stanowiące dodatek do monografii poszczególnych wsi lub małych okolic (Urbańczyk 1993, 24). Halina Karaś (2011, 71) podaje, że na przełomie XIX i XX wieku nastąpiła intensyfikacja badań w zakresie polskiej leksykografii gwarowej (zob. też Karaś 1961, 364; Karaś 2012). W ostatnim dziesięcioleciu XIX w. wydano aż 26 słowniczków (Karaś 2011, 68–69, tab. 1). Wcześniej, w latach 1880–1889 pojawiło się ich 15 (o liczbie wyrazów hasłowych od 9 do 1000), w tym ten z Jaksic (por. Karaś

2011, 88–92, tab. 3). Z kolei w wieku XX, do wybuchu II wojny światowej opublikowano 35 zestawień tego typu (por. Karaś 2011, 106–109, tab. 4).

Nieduże opracowania wyrazów ludowych, mające postać słowniczków, były gromadzone przez różnych dialektologów amatorów na terenie całej Polski (por. Karaś 2012, 56), np. na Mazowszu i Podlasiu przez Antoniego Wagę (1860), Zygmunta Glogera (1893), Władysława Matlakowskiego (1891; ziemia czerska); w Małopolsce południowej przez Jana Złóżę (1891; okolice Chochołowa), Leona Rzeszowskiego (1891; okolice Żywca), Jana Bielę (1891; wieś Żarnówka nad Skawą); Bronisława Dembowskiego (1891; Podhale), Karola Mątyasa (1891; okolice Nowego Sącza). Większy słownik dotyczył Cieszyńskiego i został zestawiony przez Andrzeja Cinciałę (1895; 1998).

Pośród słowniczków gwarowych¹, zawierających regionalną leksykę z obszaru Małopolski środkowo-północnej i terenów przyległych, trzeba wymienić 5 wydań: dwa słowniczki autorstwa ks. Władysława Siarkowskiego (1878 [Kieleckie]; 1891 [Pińczowskie]) i po jednym – Wacława J. Jaskłowskiego (1904, 203–205; wieś Mniichów, pow. jędrzejowski), Oskara Kolberga (1865; Sandomierskie) i Jana Łosia (1886; Małopolska zachodnia – teren pogranicza językowego – Opoczyńskiego).

Etnograficzne zainteresowania Zygmunta Wasilewskiego (Lubczyńska 2002, 109–135; informacje biograficzne zob.: Wasilewski 1962, 7–41, 223–229 [tu bibliografia prac autora]; Kapełus 1982, 307–308; Erber, 1962, 333–359; Przewodnik, 279 [tu błędna fleksyjna forma nazwy miejsca urodzenia – zam. w *Siekiernie jest w Siekierniach*]; Motas 2020; Meducka 1997) zaowocowały monografią pt. *Jagodne (wieś w powiecie łukowskim, gm. Dąbie). Zarys monograficzny* (Wasilewski 1889) oraz drugą niepełną, pomyślaną jako analogiczna do tej pierwszej, składającą się ze słowniczka wyrazów ludowych z Jaksic i *Przyczynków do etnografii Krakowiaków* (Wasilewski 1892, 184–204, 300–317; 1895, 90–98). Oba słowniczki z guberni siedleckiej z Jagodnego i z małopolskich Jaksic dokumentują dziewiętnastowieczną leksykę gwarową (Cygan 1997).

Wspominając wakacje u swego szkolnego kolegi Stefana Tomaszewskiego w Jaksicach, Wasilewski (1933, 73) pisał:

Naładowany takimi dążeniami badawczymi zgodziłem się chętnie na zaproszenie kolegi Stefana Tomaszewskiego, abym przyjechał do niego latem na wieś dla wypoczynku. [...] W domu Tomaszewskiego, wśród znacznej jego rodziny, spędziłem kilka tygodni latem 1890 r. Rzuciłem się namiętnie do zbierania materiałów, w czym mi gorliwie pomoc niesły siostry Stefana, Panna Marja (później Józefowa Sanecka) i Władysława.

Wyprawę Wasilewskiego do Jaksic wspominał też jego inny szkolny kolega – Stefan Żeromski (1973, 195): „W przejeździe z wypoczynku letniego u Stefana T. w Jaksicach, zatrzymał się w Kielcach przez dwa dni Zygmunt W. Ożywiłem się przy nim.

¹ H. Karaś (2011, 21) termin *polski słownik gwarowy* rozumie następująco: „a) zbiór jednostek leksykalnych gwar ludowych języka polskiego (w tym przysłów i innych związków wyrazowych o stałym charakterze) wraz z informacją o nich; b) materialny (jak dotąd przede wszystkim książka) lub niematerialny (np. program uruchamiany w Internecie) nośnik informacji zawierający ten zbiór (tj. zbiór jednostek leksykalnych gwar ludowych języka polskiego)”.

Zebrał materiały do drugiego tomu studiów etnograficznych... w przeciągu sześciotygodniowego pobytu na wsi”.

Zebrany podczas tych wakacyjnych badań terenowych materiał autor podzielił na dwie grupy: społeczno-kulturalną i etnograficzną. Pierwszą z nich opublikował w „Głosie” pod nazwą *Listy ze wsi*, pod pseudonimem W. Głuchowski (1890). Materiał etnograficzny zaś został wydany w „Wiśle” w dwu zeszytach IV tomu pt. *Przyczynek do etnografii Krakowiaków* (Wasilewski 1892) oraz w „Pracach Filologicznych” (Wasilewski 1895).

Trzeba przy tym dodać, że praca Wasilewskiego została życzliwie przyjęta przez redaktora „Wisły” Jana Karłowicza, który powierzył mu w 1891 roku stanowisko sekretarza redakcji. Ponadto Wasilewski został współpracownikiem „Głosu”, sprawując opiekę nad działem korespondencji (listy do redakcji), który dostarczał wiele informacji o życiu polskiej prowincji (miast, miasteczek, wsi; zob. Korespondencja).

Słowniczek wyrazów ludowych we wsi Jaksicach dokumentuje dziewiętnastowieczną leksykę z Kielecczyny (Wasilewski 1933, 73–83)². Zawiera 212 wyrazów uporządkowanych alfabetycznie – z wydzieloną osobno grupą frazeologizmów, nazwaną przez autora **zwrotami mowy** – używanych przez mieszkańców wsi Jaksice usytuowanej w gminie koszyckiej, powiecie pińczowskim, guberni kieleckiej. Zarówno ze względu na sposób definiowania wyrazów hasłowych, ich alfabetyczny porządek, jak i typy kwalifikatorów słownikowych opracowanie przypomina słownik podlaski (Jagodnie, gm. Dąbie, pow. łukowski) tegoż autora. Jest to – zgodnie z typologią Kazimierza Woźniaka (2000) – słownik mały³.

Praktyka leksykograficzna Wasilewskiego jest na ogół podobna do pracy innych dziewiętnastowiecznych leksykografów amatorów. W jej opisie odwołuję się do pojęcia mikro- i makrostruktury słownika. Zdaniem Piotra Żmigrodzkiego (2003, 52), makrostruktura słownika obejmuje „wzajemny układ jego artykułów hasłowych” – np. alfabetyczny, gniazdowy lub pojęciowy, oraz problemy hasłowania – typy haseł: hasła odrębne (samodzielne), podhasła. Mikrostruktura słownika natomiast to „wewnętrzna struktura artykułu hasłowego, a więc wyodrębnienie jego obowiązkowych składników (mogą być one różne w zależności od typu opisywanych faktów językowych), określenie ich kolejności i sposobu realizacji” (Żmigrodzki 2003, 52).

Makrostruktura słowniczka

Układ haseł

Autor słowniczka na ogół stara się zachować porządek alfabetyczny, choć niekiedy jest on nieprzestrzegany, na co wskazuje nieprawidłowa kolejność haseł, np. wyraz

---

² Warto podkreślić, że w *Wyborze tekstów polskich gwarowych* Nitscha (1929, 107–108) został zamieszczony tekst nr 114 z Jaksic.

³ K. Woźniak (2000, 32) wyodrębnia trzy typy słowników: słowniki duże (ponad 10 000 jednostek leksykalnych), średnie (od 3000 do 10 000 wyrazów hasłowych) i małe (do 3000 haseł).

cliwy winien być po *ciciza* (s. 90), natomiast *chlać* przed *chmalnąć* (s. 91), *despecić* przed *despetny* (s. 91), *gacić* przed *gadżina* (s. 91), *hajwo* przed *hancyzny*, *ancyzny* (s. 91), *hamera* przed *hań* (s. 91), dalej – *kaletki* po *kalenica* (s. 92), *kiecka* i *kiejniekiej* (s. 91) po *kieby* (s. 91), a *ładność* po *legutki*, *liwa*, *lubuje mi* (s. 92). Z kolei wyraz *nielusy* powinien znaleźć się przed wyrazem *niemrawy* (s. 93), a *niechaj* przed *nielusy* (s. 93).

W obrębie haseł na literę O również obserwujemy brak należytego porządku: wyraz *obląpić* powinien być na początku tej grupy, natomiast *ostawić* na końcu, a nie między *obląpić* i *okez* (s. 93). Z kolei *olaboga* należało zaszeregować przed *omnes* (s. 93). Wśród haseł na literę P wyraz *paciopno* powinien trafić przed *pałyga* (s. 93), a wyraz *piekło* umieszczono po *piere-wtere* zamiast przed (s. 94). Podobnie błędnie usytuowano wyrazy *poburdasić*, *podufały*, *pokarpány*, *pokraka* (s. 94). Wyrazy nr 94–96 również nie zachowują właściwej kolejności: winno być *przerzec*, *przerziadło*, *przewodzić* (s. 94). Wyraz hasłowy *rozstrzepały* (s. 94) należało przypisać pozycji 123.

W grupie haseł na literę S na 1. miejscu znajduje się *sądować* (s. 94) zamiast po *samozyjca*. Z kolei *scäk*, *scakowaty* winny być przed wyrazem *setny* (s. 94). Wyrazy *siepać* i *siwy* winny się znaleźć również na s. 94, a *smyśnie* (s. 95) po wyrazach *skis*, *skumo*, *smentarz*. Zaburzenie porządku alfabetycznego wyrazów hasłowych widzimy także w dalszej części słownika: dotyczy to wyrazów *splatek*, *solny*, *spodkiem*, *spółecnie*, które są po wyrazie *spilować* (s. 95). Brak porządku alfabetycznego daje się zaobserwować w grupie haseł na literę T (s. 95): wyraz *toli* winien być po *tłopaczyć* (s. 96), oraz na literę U: błędnie umieszczono wyraz *udać się* (winien być po *uciarać się*; s. 96).

Wyrazy: *wyrychtować*, *wykroca*, *wypryśny*, *wypustek* i *wymarczyć* (s. 96) również nieodpowiednio uszeregowano. Odstępstwa od kolejności alfabetycznej obserwujemy też w grupie haseł na literę Z. Dotyczy to wyrazów: *zawyty*, *zabity*, *zatracony*, *zacieczony*. Wyraz hasłowy *zawyty* (s. 96) powinien być po wyrazach *zdać*, *zadawać*, *zaimka*, *zaplusk*, *zaprawka* (s. 97). W niewłaściwym miejscu umieszczono też wyrazy *zdeźniejsy*, *zgarny*, *zmurdzany*, *znou*, *znoj*, *zigać*, *zwiada*, *zgardę komu robić*, *zmitreżony* (s. 97).

Zasady hasłowania

W funkcji wyrazów hasłowych pojawiają się niekiedy w zbiorze leksyki z Jaksic frazeologizmy: *na kurasa zawiązywać* (s. 92), *wypuścić z pamięci* (s. 96), *na psa oczy podać* (s. 93), *nastąpić na ućciwość* (s. 93), *ślabizem się ucyć* (s. 95), *zgardę komu robić* (s. 97). Na ogół są tu pojedyncze wyrazy, ale zdarza się tak, że w niektórych hasłach mamy dwa (wyjątkowo trzy) wyrazy hasłowe, np.: *hancyzny*, *ancyzny* (s. 91), *kaj*, *kej*, *kaz* (s. 92), *kedyz*, *kez* (s. 92), *na(e)*, *neści*, *nâmze* (s. 93), *pajstwo*, *pajski* (s. 93), *raić*, *poraić*, *naraić* (s. 94), *skarpy*, *skarpiele* (s. 95), *użyć*, *użrał* (s. 96), *wypustek*, *wypuśny* (s. 96), *zdać*, *zadawać* (s. 97).

Forma hasłowa wyrazów

Niekiedy zamiast formy hasłowej bezokolicznika mamy formy osobowe czasownika w czasie teraźniejszym (rzadko w czasie przeszłym): *dłuży mi się*; *-ło się* (s. 91),

hepać, cz. teraż. *hepie się* (s. 91), *lubuje mi* (s. 92), *markoci się* (s. 93), *skis: zebyś skis* (forma trybu rozkazującego) (s. 95), *użryć, użrał* (s. 96); *wylatuje, wyleci* (s. 96).

Mikrostruktura słowniczków

Wśród informacji, które stanowią komponent artykułu hasłowego, obok różnego typu definicji słownikowych, zamieszczane są informacje gramatyczne, uwagi odnoszące się do zasięgu użycia danego wyrazu (ściśła lokalizacja faktów językowych) oraz do różnych sposobów kwalifikowania leksyki gwarowej.

Definicje słownikowe

1. Definicje realnoznaczeniowe

Większość definicji słownikowych ma charakter **realnoznaczeniowy**, tzn. precyzyjnie objaśnia znaczenie wyrazu, np.: *bok (bąk)* – dziecko nieprawe (s. 90); *cenceruwać* – delikatnie się z kim lub z czym obchodzić, pieścić się (ceckać?) (s. 90); *defirować* – wpaść na kogo, rządzić kim, Linde *deferować* – ustępować, ulegać (s. 91); *gacić (ogacenie)* – okładać ściany mchem, gałęziami dla ciepła (p. Lubicz, Pr. fil. IV, 196) (s. 91); *gadzina* – inwentarz żywy (krowy, konie, świnie) (s. 91); *gawędzić* – przeszkadzać, zawałać drogę (s. 91); *granie* – zabawa tańcząca z muzyką (s. 91); *gubanie* – ubiór, odzież, Linde – gubać: podkasać, ugubiać się, kraińskie i wind. guba: fałda (s. 91); *harować* – ciężko pracować (powszechnie) (s. 91); *hamera* – zamieć śnieżna, wiatr silny (s. 91); *hycki* – kosmyki włosów, krótko uciętych u mężatek wystające zpod chustki koło uszu (hyc? – skok?) (s. 92); *jada* – jedzenie dla inwentarza: „gadzina ma teraż dobrą jade” (s. 92); *kajpus* – bryndza (twaróg z mlekiem i pieprzem) (s. 92); *kaletki* – zęby wycinane u dołu gorsetu (s. 92); *machezyna* – pęcherz, torba do wódki (s. 92); *nosacek* – garnuszek niewielki gliniany (s. 93); *oktaby* – oktawy, ośmiodniowy czas po Bożym Ciele (s. 93); *paciopno* – słotno, pochmurnie, Linde pacyepny – pomroczny, chmurny (s. 93); *piekło* – czworaki, budynek folwarczny dla służby (s. 94); *publicznie* – zupełnie, absolutnie (s. 94); *scąk (szczak)* – ucięty pieniek, łodyga od ściętego zboża (s. 95); *splatek* – spleta pieniężna w działach majątkowych (s. 95); *tak rok* – rok temu (powszechnie) (s. 95); *ucalić* – zabezpieczyć materialnie (por. Petrów Zb. Wiad. II, dz. III, 11; Linde calić) (s. 96); *udać się* – podobać się, przypaść do gustu (powsz. por. Linde) (s. 96); *uwrocie* – poprzeczny zagon (por. Linde) (s. 96); *zaimka* – schwytywanie, aresztowanie w szkodzie (s. 96); *zadawać* – zarzucać, robić wymówki. Np. „Uwzion się na mnie i ciegiem mi zadaje, zem prózniak” (to samo u Lindego) (s. 97); *zakurdawiane* – chude, chore, małe (s. 97); *śwarc* – kontrabanda przez granicę (s. 95); *śwarny* – ładny, wdzięczny, zgrabny (por. Gwara Zakop. Rozpr. Ak. X) (s. 95).

2. Definicje synonimiczne

Inny typ definicji to **definicje synonimiczne**: *brodło* – bróg, stóg (s. 90); *cliwy* – łechczywy (s. 91); *despetny* – psotny (p. Linde despekt) (s. 91); *herny* – hardy (s. 92);

jużyna – *podwiecorek* (Linde; Lubicz, Pr. fil. IV. 203) (s. 92); *ładność(ć)* – piękność (s. 92); *psota* – niepogoda, słota (por. Linde, Lubicz) (s. 94); *samozyjca* ‘kawaler’ (s. 94); *siwy* – niebieski (s. 95); *wagować się* – wahać się (por. Linde, Lubicz) (s. 96); *zdeźniejszy* – pożywniejszy.

Oprócz znaczeń wyrazów pojawiają się czasem przykłady użycia wyrazu w odpowiednim kontekście, co jest szczególną wartością takiego amatorskiego słownika, np.: *dala!* – dalej! „jak go obaczyli, dala uciekać” (s. 91); *kalkuracyja* – spryt: „nijaki(ej) kalkuracyi we łbie ni ma” (s. 92); *przerzec* – przemówić, np. „jak go wodą oblali, dopiero przerzek” (s. 94); *ryzyk* – ryzykowny, odważny „zeby drugi raz nie był takim ryzykiem”... (s. 94).

Czasami bywają zacytowane przysłowia, porzekadła, fragmenty piosenek, zagadki ludowe: *bryzowaty* (w pieśni) – wystrojony (s. 90); *ciciza* – pijawka; (zagadka: „ciciza – przez kości, przez pirza?”) (s. 91); *pokarpany* – poseszywany, połatany; (zagadka: „połatane, pokarpane, igło niekiej nie tykane: *krowa krasa*” (s. 94).

Ponadto w parentezie znajdują się dodatkowe informacje o lokalizacji źródłowej danego wyrazu, np. o jego poświadczeniach w Słowniku Lindego czy w zbiorze słownictwa Rafała Lubicza (jest to ps. Hieronima Łopacińskiego) lub też w materiałach etnograficznych i pracach językoznawczych typu: „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, „Wisła”, „Rozprawy Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, Gwara Zakop. Rozpr. Ak. X. Oto przykłady: *defirować* – wpaść na kogo, rządzić kim, Linde: *deferować* – ustępować, ulegać (s. 91); *legutki* – lekki; Linde: *leguchny* (s. 92); *wagować się* – wahać (por. Linde; Lubicz) (s. 96); *wartny* – wart (Linde: *wartniejszy*) (s. 96). Jak widać, zamieszczone informacje dotyczą odmiennego znaczenia wyrazu czy też jego odmiennej formy.

Kwalifikatory słownikowe

W grupie kwalifikatorów słownikowych znalazły się kwalifikatory frekwencyjne, ekspresywne i zakresowe. Osiemnaście wyrazów posiada jedynie frekwencyjny kwalifikator powszechne, np. *cosik* – coś: powszechnie znane (s. 91); *duchem* – prędko, szybko (powszech.) (s. 91); *drzyć* – (słowo nieprzech.): biec, lecieć, zmykać (powszech.) (s. 91); *harować* – ciężko pracować (powszechne) (s. 91); *galanty* – elegancki (powszechne) (s. 91); *niezdarzony* – niezgrabny (powszechne) (s. 93); *niechaj* – nieruszaj (powszechne) (s. 93); *setny* – duży, dzielny, piękny (powszechne) (s. 94); *niemrawy* – powolny do niczego (powszechne) (s. 93); *ostawić* – zostawić (powszechne) (s. 93); *śrybro* – srebro (powszechne) (s. 95); *tak rok* = rok temu (powszechne) (s. 95).

Ekspresywnym kwalifikatorem została opatrzona forma językowa *kiecka* – spódnica (pogardiłwe) (s. 92); *wyzwisko* – wymysł, wyraz obelżywy np. „ceć nie jakich wyzwick na mnie wywołał” (s. 96). Oto niektóre przykłady użycia kwalifikatorów zakresowych: *chmalnąć* – uderzyć (w twarz) (s. 90); *poburdasić* – pomieszać, pomącić (sprawę) (s. 94); *zgarny* – wybredny (w jedzeniu; o trzodzie, dzieciach) (s. 97); *nielusy* – rozlazły, słaby, bez humoru (o gadzinie i ludziach) (s. 93).

Informacje o wymowie

Informacje słownikowe są niekiedy poszerzone o podawaną przez autora wymowę niektórych wyrazów, np. **samozyjca** – kawaler (wymawiają nieraz *samosyjca*) (s. 94); **ścák** (szczak) – ucięty pieniek, łodyga od ściętego zboża (por. Zb. wiad. I, III, 53) (s. 95); **bok** (bąk) – dziecko nieprawe, Zbiór wiad. antrop. I, cz. III, 38; Fedorows, II, 393 (s. 90); **buasyć** (bułasyc) – dla określenia wymawiania ł = u (Lubicz: bułanic, Prace filol. IV, 185); **użryć, użrał** – zobaczyć (stpol. użrzeć) (s. 96).

Związki frazeologiczne

Frazeologizmy, nazwane przez autora **zwrotami mowy**, tworzą małą grupę słownictwa. Są tu zarówno zwroty (8), jak i frazy (5), np.: **żenić się do gruntu** – wziąć w posagu kolonję (s. 97); **iść na grunt** – wychodzić za gospodarza (s. 97); **umrzeć pod swojemi dzwonami** – umrzeć w swojej parafji (s. 98); **lisa obedrzeć** – przewrócić, jadąc ze snopkami (s. 98); **wieczór nas zabije** – wieczór nas zajdzie (s. 98); **suka zjadła bat** – bat wkręcił się w koło od wozu (s. 98); **zbawi się kawał czasu** – zejdzie kawał czasu (s. 98). Pięć związków frazeologicznych znalazło się w tekście słowniczka, a więc poza wymienionym działem *Zwroty mowy*: **ślabizem się uczyć** – uczyć się czytać, sylabizując (s. 95); **na kurasa zawiązać** – zawiązać na węzeł, np. chustkę nad czołem (s. 92); **na psa oczy podać** – zmarnować się (s. 93); **nastąpić na ućciwość** – zelżyć (s. 93); **wypuścić z pamięci** – zapomnieć (s. 96).

Informacje gramatyczne i wyrazy obce

Informacje gramatyczne są skąpe: **gnać**, cz. teraż. zene (żenę), zeniesz (s. 91); **hepać**, cz. teraż. **hepie się** – odbija się (rodz. czkawki, por. Linde) (s. 91); **drżać** – (słowo nieprzech.): biec, lecieć, zmykać (powszech.) (s. 91). Podobnie jest z uwagami o zapożyczeniach: **wymarcyć się** – wymienić się na co (Linde: *frymarczyć*, n. *freimarkt*) (s. 96).

System odsyłaczy

W słowniczku autor zastosował system odsyłaczy do różnych źródeł materiału językowego, w tym źródeł leksykograficznych⁴:

- **Lubicz: bułanic, Prace fil. IV, 185; Lubicz, Pr. filol. IV, 197** – Lubicz Rafał [Łopaciński Hieronim] (1893), *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego* (znajduje się tu m.in. słownik prowincjonalizmów zanotowanych przeważnie

⁴ O ile udało mi się ustalić nazwy tych źródeł, to w odniesieniu do twórczości A. Dygasińskiego ustalenie lokalizacji tego wyrazu nie jest łatwe.

na Kujawach, w Kaliskiem, Kieleckim, Lubelskim, na Podlasiu i w Łomżyńskim), cz. I. „Prace Filologiczne”, t. IV, s. 173–279 (liczba wyrazów hasłowych: 2403).

- **Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej I, cz. III, 38** – Kosiński W. (1877), *Słowniczek prowincjonalizmów w okolicach Krakowa, Bochni i Wadowic*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” I, cz. III, s. 37–56⁵.
- **Fedorowski II, 393** – Federowski M. (1889), *Lud okolic Żarek, Siewierza i Pilicy. Jego zwyczaje, sposób życia, obrzędy, podania, gusła, zabobony, pieśni, zabawy, przysłowia, zagadki i właściwości mowy*, Biblioteka „Wisły”, t. II, Warszawa, t. II.
- **Ceć spotyka się u Dygasińskiego** – Dygasiński A. (1949–1954), *Pisma wybrane*, t. I–XXIV, red. B. Horodyski, Warszawa.
- **Linde** – Linde S.B. (1807–1814), *Słownik języka polskiego*, Warszawa; (1854–1860), wyd. 2, Lwów.
- **Nadmorski, „Wisła” III, 745: kikkać; kidlac** – Dr Nadmorski [Łęgowski Józef] (1889), *Urządzenia społeczne, zwyczaje i gwara w Malborskiem*, „Wisła”, t. III, s. 717–754, 743–748: *Spis wyrazów właściwych gwarze malborskiej i kociewskiej*.
- **„Prace Filologiczne” I, 125** – Karłowicz J. (1885), *Wykrzykniki z końcówkami czasowymi*, „Prace Filologiczne”, t. I, s. 125–127.
- **S. Adalberg, Księga przysłów** – Adalberg S. (1889), *Księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, Warszawa.
- **Por. Gwara Zakop. Rozpr. Ak. X** – Kryński A.A. (1884), *Gwara zakopańska. Studium dialektologiczne*⁶, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” X, s. 170–224.
- **Petrów, Zb. Wiad. II, dż. III, 11** – Petrów A. (1878), *Lud ziemi dobrzyńskiej, jego charakter, mowa, zwyczaje, obrzędy, pieśni*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” II, s. 3–182, słownik: 6–12 (376 wyrazów).

Słowniczek gwarowy Zygmunta Wasilewskiego z kieleckiej wsi Jaksice stanowi wyraz jego młodzieńczych zainteresowań regionalnych, w tym kulturą ludową. Jest to ważne źródło do badań leksykograficznych, pomnaża regionalny dorobek w zakresie badań dialektologicznych Kielecczyny. Może stanowić podstawę porównań z innymi słownikami z tego regionu lub z materiałami leksykalnymi z Kartoteki SGP i aktualnie gromadzonymi w trakcie badań terenowych zbiorami słownictwa, a dzięki temu pozwala także ukazać zmiany leksyki w przestrzeni czasowej będące wyznacznikiem procesu ewolucji gwar⁷.

⁵ W pracy H. Karaś (2011) błędna część tytułu artykułu W. Kosińskiego: *Słowniczek prowincjonalizmów z okolic Krakowa, Bochni i Wadowic* (s. 70, 400, 408).

⁶ Można by podać inne jeszcze artykuły z tego okresu dotyczące gwary podhalańskiej (Dembowski, 1885, 1–26; 1891, 310–317; 1894, 339–444).

⁷ Na przykład porównanie wyrazów jaksickich ze słownika Wasilewskiego z wyrazami z sąsiedniej wsi, odległej 1 km od wsi Książnice Wielkie rodzinnej wsi W. Kupiszewskiego (2011), pozwoliło uchwycić Autorowi zmiany w słownictwie po 100 latach. Są tu wyrazy „wyszle” z użycia, ginące (gasnące) słowa i leksemy, które przetrwały do dziś: jednostki, które zaginęły stanowią 22%; jednostki, w których zaszyły zmiany – 31%; jednostki, które pozostały bez zmian – 47%.

Literatura

- Biela J. (1891), *Spis wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad Skawą*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 374–384.
- Cinciała A. (1998), *Słownik dyalektyczny Księstwa Cieszyńskiego z dodatkiem przysłówów i frazeologii*, Wisła.
- Cygan S. (1997), *Stan badań nad gwarami kieleckimi*, [w:] *Tradycja badań dialektologicznych w Polsce. Księga referatów z sesji językoznawczej w Olsztynie*, red. H. Sędziak, Olsztyn, s. 102–118.
- Cygan S. (2002), *Gwara w pracach etnograficznych Zygmunta Wasilewskiego*, [w:] *Zygmunt Wasilewski – polityk – krytyk – regionalista*, red. M. Meducka, Kielce, s. 145–160.
- Cygan S. (2005), *Ludoznawcze zainteresowania kieleckiej inteligencji*, [w:] *Z tradycji i dorobku inteligencji kieleckiej w XIX i XX wieku*, red. M. Meducka, Kielce, s. 11–27.
- Cygan S. (2015), *Trzy dziewiętnastowieczne małopolskie słowniczki gwarowe*, „Poradnik Językowy”, z. 10, s. 7–23.
- Cygan S. (2020), *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe księdza Władysława Siarkowskiego z perspektywy leksykograficznej*, „Gwary Dziś”, t. 12, s. 229–245.
- Dembowski B. (1891), *Spis wyrazów i wyrazów używanych na Podhalu jako uzupełnienie poprzednich zbiorów*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 301–317.
- Dembowski B. (1885), *Spis wyrazów podhalskich*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” X, s. 1–26.
- Dembowski B. (1894), *Słownik gwary podhalskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” V, s. 339–444.
- Doroszewski W. (1953), *Przedmiot i metody dialektologii*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 4–12.
- Dubisz S. (2011), *Kwalifikatory w słowniku – problem nie tylko leksykograficzny*, „Prace Filologiczne”, t. LX, s. 99–108.
- Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej* (2009), cz. I, red. B. Nowowiejski, Białystok.
- Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej* (2020), cz. II, red. B. Nowowiejski, B. Kuryłowicz, Białystok.
- Engelking-Teleżyńska E., Markowski A., Weiss E. (1989), *Kwalifikatory w słownikach – próba systematyzacji*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 300–309.
- Erber B., 1962, *Zarys stanu badań etnograficznych w woj. kieleckim*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, s. 333–359.
- Głoger Z. (1893), *Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim*, „Prace Filologiczne”, t. IV, s. 795–904.
- Głuchowski W. [Wasilewski Z.] (1890), *Listy ze wsi*, „Głos”, nr 38, s. 460–461, nr 39, s. 472–473, nr 40, s. 486–487, nr 42, s. 509–510.
- Jaskłowski W.J. (1904), *Wieś Mnichów (w powiecie jędrzejowskim)*, „Wisła”, t. XVIII, s. 1–24, 74–88, 177–205.
- Kapetuś H. (1982), *Wisła (1887–1905)*, [w:] *Dzieje folklorystyki polskiej*, red. H. Kapetuś, J. Krzyżanowski, Warszawa, s. 264–337.

- Karaś H. (1961), *Z historii badań nad słownictwem gwarowym*, „Język Polski”, z. 3, s. 161–180, z. 5, s. 355–369.
- Karaś H. (2010), *Polskie słowniki gwarowe – dzieje, typologia, metody opracowania*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 72–104.
- Karaś H. (2011), *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- Karaś H. (2012), *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe jako przedmiot badań językoznawczych*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 55–64.
- Karaś H. (2013), *Słowniczek gwar wielkopolskich Oskara Kolberga w dziejach polskiej leksykografii gwarowej*, [w:] *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, t. II, red. J. Migdał, A. Piotrowska-Wojaczyk, Poznań, s. 33–44.
- Karłowicz J. (1871), *Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe*, Warszawa.
- Korespondencja – Zygmunt Wasilewski Stefan Żeromski. *Korespondencja wzajemna 1890–1925* (2019), opr. Z.J. Adamczyk, Kielce.
- Kupiszewski W. (2011), *Co z tego pozostało? (O pewnej gwarze po stu latach)*, „Prace Filologiczne”, t. LXII, s. 155–162.
- Kuryłowicz B. (2003), „Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim” Zygmunta Glogera jako źródło „Słownika gwar polskich” Jana Karłowicza, „Prace Filologiczne” LXIV, s. 191–199.
- Kuryłowicz B. (2007), *O słowniczku tykocińskim Zygmunta Glogera*, [w:] *Z zagadnień leksykologii i leksykografii języków słowiańskich*, red. J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska, Toruń, s. 87–97.
- Linde M.S.B. (1951), *Słownik języka polskiego*, wyd. trzecie, t. V.
- Lubczyńska A. (2002), *Z. Wasilewski – od etnografii do regionalizmu*, [w:] *Z. Wasilewski: polityk – krytyk – regionalista*, red. M. Meducka, Kielce, s. 109–135.
- Łoś J. (1904), *Znaczenie Słownika gwar polskich*, „Wisła”, t. XVIII, s. 177.
- Malinowski L. (1873), *Beiträge zur slavischen Dialectologie. I. Ueber die oppelnsche Mundart in Oberschlesien. (I. Heft: Laut- und Formenlehre)*, Leipzig.
- Maryniakowa I., Rembiszewska D.K., Siatkowski J. (2014), *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*, Warszawa.
- Matlakowski W. (1891), *Zbiór wyrazów ludowych dawnej Ziemi Czerskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 362–373.
- Matlakowski W. (1894), *Słownik wyrazów ludowych zebranych w Czerskiem na Kujawach*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” V, s. 127–147.
- Mátyás M. (1891), *Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza (wsie: Zawada, Nawojówka, Brzeziny, Kunów, Jannica, Poręba, Bielowice i Dąbrówka Polska)*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 318–335.
- Meducka M. (1997), *Endek z Siekierna*, „Ikar”, z. 2 s. 21–22.
- Miodunka W. (1989), *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa.
- Motas M. (2020), *Zygmunt Wasilewski (1865–1948)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*, t. 1, red. K. Kawęcki, Warszawa, s. 348–360.
- Nitsch K. (1929), *Wybór tekstów polskich gwarowych*, Lwów.

- Nowowiejski B. (2003), „Słowniczek gwary augustowskiej” Aleksandra Osipowicza jako rekonstruowane źródło do historii polskiej leksykografii gwarowej, [w:] Gwary dziś, t. 2: Regionalne słowniki i atlasy gwarowe, red. J. Sierociuk, Poznań, s. 97–102.
- Nowowiejski B. (2007), Z warsztatu leksykograficznego Ludwika Czarkowskiego, [w:] Gwary dziś, t. 4: Konteksty dialektologii, red. J. Sierociuk, Poznań, s. 263–273.
- Nowowiejski B. (2009a), Przekładowy słownik niemiecko-polski z połowy XIX wieku jako zapis językowej świadomości słownika, [w:] Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny, t. 8, Szczecin, s. 83–93.
- Nowowiejski B. (2009b), Zapomniane słownictwo z połowy XIX wieku, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 9, s. 217–231.
- Nowowiejski B. (2010a), Z warsztatu leksykograficznego Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza, [w:] Język polski – wczoraj – dziś – jutro, red. B. Czopek-Kopciuch, P. Żmigrodzki, Kraków, s. 176–183.
- Nowowiejski B. (2010b), Wychowawczy wymiar słowników niemiecko-polskich z XIX w., „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 10, s. 203–214.
- Nowowiejski B. (2013), Słownik Mrongowiusza – między Lindem a słownikiem wileńskim, „Prace Filologiczne”, t. LXIV, s. 225–244.
- Przewodnik – *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, red. A. Hutnikiewicz, Warszawa 2000.
- Reichan J., Woźniak K. (2001), *Perspektywy polskiej leksykografii gwarowej*, [w:] Gwary dziś, t. 1: *Metodologia badań*, red. J. Sierociuk, Poznań, s. 33–42.
- Rembiszewska D.K. (2010), Słownik dialektu knyszyńskiego a inne słowniczki gwarowe z obszaru północno-wschodniej Polski, „Prace Filologiczne”, t. LVIII, s. 345–361.
- Rzeszowski L. (1891), *Spis wyrazów ludowych z okolicy Żywca*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności IV, s. 353–361.
- SGP (1977), *Słownik gwar polskich*, oprac. Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem M. Karasia, *Źródła*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- SWar (1900–1927), *Słownik języka polskiego (tzw. warszawski)*, red. J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa.
- SWil (1861), *Słownik wileński*, cz. I-II, Wilno.
- Sokołska U. (2013), *Przyczynki do projektu Wielkiego słownika polskiego Jana Karłowicza jako źródło wiedzy o warsztacie leksykografa końca XIX wieku*, „Prace Filologiczne”, s. 351–366.
- Tyrpa A. (2015), *Językoznawstwo w Dziełach wszystkich Oskara Kolberga*, [w:] *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin*, red. E. Antyborzec, Poznań, s. 91–108.
- Urbańczyk S. (1993), *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*, Kraków.
- Waga A. (1860), *Abecadłowy spis wyrazów ludowego języka w okolicach Łomży, Wizny i przyległych*, „Biblioteka Warszawska”, t. II, s. 748–760.
- Wasilewski Z. (1889), *Jagodne (wieś w powiecie lukowskim, gmina Dąbie). Zarys etnograficzny*, Biblioteka „Wisły”, t. IV, Warszawa.
- Wasilewski Z. (1892), *Przyczynek do etnografii Krakowiaków*, „Wisła”, t. VI, s. 184–204, 300–317.
- Wasilewski Z. (1895), *Słowniczek wyrazów ludowych we wsi Jaksicach*, „Prace Filologiczne”, t. V, z. I, s. 90–98.

- Wasilewski Z. (1933), *Wyprowa do Jaksic*, „Pamiętnik Koła Kielczan”, t. VI, Kielce–Warszawa, s. 73–83.
- Wasilewski Z. (1962), *Życiorys autora*, [w:] Z. Wasilewski, *Pokolenia w służbie narodu*, Londyn, s. 7–41.
- Wojtkiewicz I. (2003), *O „Słowniczku gwary augustowskiej” Aleksandra Osipowicza*, [w:] *Słowa jak mosty nad wiekami*, red. U. Sokólska, P. Wróblewski, Białystok, s. 287–297.
- Woźniak K. (2000), *Stan polskiej leksykografii gwarowej pod koniec XX wieku*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa, s. 17–51.
- Wronicz J. (2010), *Mały słownik gwar polskich*, „Prace Filologiczne”, t. LVIII, s. 457–469.
- Wysoczański W. (2015), *Materiały językowe w Kolbergowskim przekazie źródłowym*, [w:] *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin*, red. E. Antyborzec, Poznań, s. 107–124.
- Zawiliński R. (1887), *O sposobie gromadzenia materiałów etnograficznych*, „Wisła”, t. I, s. 3–8, 43–48.
- Złóża J. (1891), *Zbiór wyrazów używanych w okolicach Chochołowa*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 341–352.
- Żeromski S. (1973), *Dzienników tom odnaleziony*, Warszawa.
- Żmigrodzki P. (2003), *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice.